

Článek napsán u příležitosti kongresu: III Congreso de PSICOLOGÍA Y responsabilidad social, 5-9 03, 2011, Campus San Alberto Magno

Překlad: Jakub Černý

Jazyk, společné jednání, a sféra etiky:

Význam vztahů mezi našimi živými těly a jejich okolím

John Shotter

Emeritní profesor komunikace
University of New Hampshire, U.S.A.

„Monologismus, ve své krajnosti, popírá existenci jiného vědomí mimo sebe samého. Jiného vědomí se stejnými právy a povinnostmi, dalšího *já* se stejnými právy (*ty*). S monologickým přístupem (ve své extrémní, čisté formě) zůstává *jiná osoba* zcela a pouze objektem vědomí, a ne jiným vědomím. Takový přístup neočekává žádnou odpověď, která by mohla změnit být část ve světě jeho vědomí. Monolog je již ukončená forma, která je hluchá k odpovědi druhého, neočekává ji, a neuznává její vliv“ (Bakhtin, 1984, str.292-293).

Jakmile si začnu s někým vyměňovat pohledy, a vypadá to, že se na mě ten člověk dívá nějakým způsobem (stejně jako on takto vnímá můj pohled), vytváří se mezi námi malé eticko-politické universum. Díváme se na sebe s určitou nadějí, s *očekáváním*, z nichž některé mohou být sdílené, jiné ne, a vyvstávající z toho, co jsme již doposud prožili v našich životech se všemi ostatními kolem nás. Převáděno na obecnější úroveň, ve chvíli, kdy dochází k živoucímu kontaktu mezi dvěma nebo více lidskými bytostmi, v *setkáních mezi námi*, můžeme čekat, že se objeví dvě důležité věci: (1) objeví se mezi námi ještě další forma života; kolektivní, nebo chcete-li, sdílená forma života se svým vlastním charakterem a svým jedinečným světem, po dobu jejíhož trvání, se můžeme myslet jeden druhému. (2) jsme ‚přítomní‘ jeden před druhým takoví *jací jsme a* můžeme vzájemně ‚vidět do‘ svých ‚vnitřních životů‘ – proto, pokud se jedná o cizince, se kterým jsem se takto ‚zapletli‘, odvracíme většinou rychle zrak zase pryč, jinak bychom ze sebe zbytečně odhalili příliš mnoho.

V našich živoucích kontaktech s jinými lidmi nebo s jinakostí, se proměňují pouhé životní podmínky na ‚svět sám o sobě‘, nebo aspoň částečně sdílený svět, kterého se spolu s druhými nebo jinakostí kolem nás, cítíme součástí. A kromě toho, že má svou politiku a etiku – kromě nás, kteří uvnitř něj mají očekávání, jak by se k nám ostatní měli chovat a jak je pravděpodobné, že se k nám budou chovat – cítíme, že náš sdílený svět má také svou jedinečnou kulturu. Pro každého z nás je plný propojených věcí, na kterých nám záleží, které pro nás mají určitou hodnotu, a s ohledem na které utváříme svou identitu a zaujímáme určitý postoj: například, já jsem psycholog nebo psychiatr obklopený lidmi, kteří ode mě potřebují určitý druh pomoci, který jim můžu nabídnout; jsem architekt, starající se o efektivní a zároveň zajímavé využití prostoru; jsem matematik obklopen jinými matematiky, malíř obklopen světem umění, student historie, stavební dělník, atd., atd.

Ale celkově jsem prostě člověk se ‚svým způsobem života‘ mezi jinými takovými lidmi ‚se svým způsobem života‘, vzájemně očekávajíc, že se jako takoví k sobě budeme chovat.

V rámci této přednášky bych pak tak chtěl prozkoumat následující obecné otázky: Jak to, že můžeme mít tento druh smyslu pro jiné osoby, které mají ve vztahu k nám svůj ‚vlastní vnitřní život‘ – jak to, že to, s čím se konfrontujeme, není pouze objekt, ale jiné živoucí vědomí, se svým vlastním způsobem bytí ve světě? A co nám to ukládá, eticky (a politicky), abychom *jim* rozuměli, *jejich* životu, jejich *vnitřnímu životu* – nejenom v *našich* termínech, ale v těch *jejich*?

Společné jednání a společná, dialogická povaha našich výroků

V tomto bodě bude užitečné diskutovat tři věci: 1) povahu této zvláštní činnosti, kterou jsem už jinde nazval "společné jednání" (Shotter, 1984, 1995), a kterou Bakhtin (1981, 1986) nazývá "dialogická"; 2) význam (1986) Bakhtinova zaměření se na *sdělení*¹ jako na naše orientační jednotky²; a 3) skutečnost, že naše sdělení mají svůj "život" *ve vztahu ke svému okolí*, a nemají život, abych tak řekl, sami o sobě - jinými slovy, že se vyskytují v rámci toho, co Bakhtin (1986) nazývá „řečovými žánry“³. Obrátme pozornost nejdříve ke „společnému jednání“:

- 1) *Společné jednání*: Jako živé bytosti, jako otevřené systémy, nemůžeme nebýt responsivní k tomu, co se kolem nás děje. Ve sféře spontánní, responsivní aktivity, společného jednání - namísto toho aby jeden člověk nejdříve jednal individuálně, nezávisle na tom druhém a potom ten druhý člověk odpovídal individuálně a nezávisle na tom prvním - jednáme spojeně, jako *kolektivní – my*. Jinými slovy, namísto *inter-agování*, *intra-agujeme*, to znamená, že jednáme *zevnitř* dialogické situace a ‚ta‘ má zpětně klíčový vliv na to, jak jednáme; to celé děláme tělesně, živoucně, spontánně, bez toho, abychom museli nejdříve ‚vymyslet‘, jak reagovat jeden na druhého.

Ve výsledku nás tak v tomto jednání formuje to, v jakých podmínkách prostředí se nacházíme, jak jednají lidé kolem nás, jako to, co se děje uvnitř nás. Lidé nepřehrávají své vnitřní plány, scénáře, nebo něco takového ‚ze sebe navenek‘, ale spíše přispívají ‚do‘ situace nebo ‚do‘ podmínek, již částečně zformovaných předchozími propojenými intra-akcemi ostatních. To znamená, že když někdo jedná, jeho aktivita nemůže být vysvětlena jen jako jeho vlastní – jednání nějaké osoby, je krom dalších vlivů, částečně ‚formováno‘ činnostmi ostatních lidí kolem něj – to je to, co dělá společné jednání, dialogické *intra-akce*, tak speciální. Společné jednání vytváří neustále nové odpovědi, jak k okolním podmínkám situace, tak k sobě navzájem.

Tím, že výsledky společného jednání nezávisí až tolik na žádném ze zainteresovaných jednotlivců, může se pak skoro zdát, že se rodí ‚z čista jasna‘. Protože si lidé musí být srozumitelní navzájem, je společné jednání nicméně ‚strukturované‘: má to, co by se dalo nazvat ‚gramatikou‘, a pozývá jen limitovaný okruh dalších možností jednání.

Jinými slovy ti, kteří jsou zahrnuti ve společném jednání, *vytváří* mezi sebou jedinečné, nové a místně podřízené ‚situace‘. Tyto situace přitom nemusí obsahovat vůbec žádné nezávisle

---

¹ Utterances – jinde překládáno jako výroky. Rozhodl jsem se převážně překládat jako ‚sdělení‘, i když někdy se hodí spíše slovo ‚výrok‘. Výraz sdělení mi přijde jako vhodnější, protože je v něm už implicitně obsažen předpoklad, že je směřován druhému člověku, se kterým se o svůj výrok dělím; „s-dělení“.

² investigative units

³ Speech genres

existující materiální *objekty*⁴, jenom to vypadá jakoby ano - odtud plyne etická síla těchto 'věcí' jako jsou *závazky a přísliby/naděje*⁵.

Pro ty, kteří se ocitají v rámci takové 'situace' je přirozené, že se přizpůsobí 'věcem' uvnitř. Nikoliv z důvodu jejich materiální formy, ale protože se všichni vzájemně vyzýváme k tomu, abychom (eticky) rozpoznali a respektovali to, co mezi námi existuje. A to není ani 'moje' ani 'tvoje', 'situace' sama konstituuje něco, k čemu můžeme oba přispět; je to 'naše'.

Člověk, který mluví *monologicky*, namísto toho říká: „Místo toho, abychom žili v 'naší společné' utvářené realitě, vy všichni ostatní musíte žít v *mé* realitě!“

2) *Sdělení*⁶: Jak to vidí Bakhtin (1986),

„všechno skutečné a celistvé porozumění je aktivně responsivní, a neutváří nic jiného, než počáteční, přípravnou fázi reakce. A sám mluvčí je orientován přesně na takovou formu aktivně responsivního porozumění. Neočekává od druhého pasivní porozumění, které takřikajíc jenom zkopíruje jeho (nebo její) vlastní myšlenku v mysli druhého člověka“ (s. 69).

Vskutku, můžeme říci, že sdělení/výroky jsou formativní jednotky situací (a jak to vidím já, i společného jednání). V rámci studia sdělení/výroků, spíše než gramaticky dobře-formovaných vět, Bakhtin tvrdí, že výrok je skutečná responsivní-intra-aktivní jednotka a to hned nejméně ze třech důvodů:

- (i) vyznačuje hranice (nebo mezery) v toku řeči mezi dvěma mluvčími v tom, že „první a hlavní kritérium pro ukončení výroku je možnost na něj odpovědět...“ (Bakhtin, 1986, s. 76)
- (ii) každý výrok (i výrok zjevně "otevřící" rozhovor) musí ve svém provedení brát v úvahu (již jazykově utvořený) kontext, do nějž musí být zasazen. Pro "žádný konkrétní výrok neexistuje nějaký návazný řetězec řečové komunikace v rámci určité sféry... proto je každý druh výroku naplněn různými druhy responsivních reakcí na jiné výroky v rámci určité sféry řečové komunikace“ (Bakhtin, 1986, str. 91).
- (iii) Samotné 'překlenutí mezery/pauzy' mezi koncem výroku jednoho člověka a reakcí na něj druhým člověkem, formuje *živoucí* (a ne pouze mechanický) vztah určitého druhu. Například: když vezmeme dvě věty 'život je dobrý' a 'život není dobrý', jedna je *logickou negací* té druhé; nejsou mezi nimi žádné dialogické vztahy. Nicméně když se vydáváme za různé hlasy v rámci dialogu, tak druhý výrok *nesouhlasí* s tím prvním – vytváří se najednou vztah se zcela jiným hodnotícím smyslem (responsivní porozumění). Praktický význam užívaných slov není jednoduše něco, co lze cítit nebo

---

⁴ Material *objcets*

⁵ promises

⁶ Utterances – sdělení/výrok/promluva. Podle wikipedie se jedná o „nejmenší jednotku řeči, která je obvykle ohraničena tichem nebo pauzami v konverzaci“

zažívat izolovaně; jejich významu se dá porozumět responsivně, v termínech dialogických vztahů, které samy vytváří, když vyvolávají reakce druhých v konkrétní situaci.

3) *Jazykové žánry*: Mluvčí,

„kteří zvažují v rámci dané sféry řečové komunikace všechny druhy responsivních reakcí na sdělení druhých“, nemohou mluvit jen tak, jak se jim zlíbí, když utváří své sdělení. Jak už jsme si ukázali, naše výroky „jsou konstruovány mezi dvěma sociálně organizovanými osobami; a jelikož chybí reálný adresát, adresát se předpokládá v osobě, která takřkajíc, patří k normálnímu zástupci sociální skupiny, ke které patří mluvčí...Vnitřní svět a myšlenky každého člověka mají své stále *sociální publikum*, které utváří prostředí, v němž jsou formovány všechny argumenty, motivy, hodnoty atd.“ (Bakhtin, 1986, s.86-86).

Tedy všechno, co řekneme, nemůže být jen na nás – všechny naše sdělení jsou do určité míry produkty společného utváření mezi námi a ostatními. Přesto nejsou naše sdělení responsivní jen tak k někomu. Jelikož jsou směřovány k určitému stálému sociálnímu publiku, existují uvnitř určité „formy života“, a do té míry mají druhovou⁷ formu, nebo jinak řečeno - patří k určitému *řečovému žánru* (Bakhtin, 1986). To, co pak dělá soubor určitých výroků součástí nějakého konkrétního žánru, je

„typická koncepce adresáta, která definuje žánr jako žánr v rámci určitého druhu řečové komunikace“ (str.95).

Jinými slovy, jsou to naše skutečné nebo domnělé způsoby vztahování se jeden k druhému – které Wittgenstein nazývá „formami života“ – a které vytváří základ pro různé způsoby mluvení a které nás pak v konečném důsledku vybavují našimi způsoby myšlení. To vytváří jasné omezení, které musíme vzít v úvahu a se kterými musíme vyrovnat ve snaze odpovědět; nemůžeme odpovědět/reagovat jen tak, jak se nám zachce.

S ohledem na všechny tyto důležité body – na společné jednání, povahu sdělení a jeho zakotvení v řečových žánrech – můžeme možná nyní vidět, proč jsou pro nás tak důležité mezery v konverzaci (v našich vztahových setkáních). V těchto řečových pauzách, v těchto momentálních vztahových setkáních, je pro nás důležité všechno (speciálně eticky a politicky), co nás ovlivňuje. Tyto vlivy pak mají svůj vliv v mezerách řeči nebo na hranici mezi ukončováním jednoho výroku a začínáním druhého, který reaguje na ten předchozí. Právě v těchto chvílích neurčitosti mohou vlivy jiných (nebo „jinakosti“⁸ situace) alespoň částečně určovat „povahu jednání“⁹ individuálních aktérů.

To je důvod, proč v tomto přístupu, se nezajímáme tolik o dráhy/vzorce¹⁰ „již řečených slov“, a mnohem více nás zajímají moment od momentu se vyskytující „slova v právě mluvené řeči“; protože je to v naší responsivní řeči, ve *společném jednání*, ve kterém jsme schopni utvářet pocit jedinečné povahy našich vnitřních životů.

---

⁷ generic

⁸ otherness

⁹ „Shape of the doings“

¹⁰ patterns

A je to právě v našich neotřele jedinečných a nových užitích jazyka, které nám dovolují nabídnout ostatním responsivní porozumění našich neopakovatelných vnitřních životů. Nemůžeme dopředu vědět, co to je, co potřebujeme říct, abychom vyjádřili naše potřeby a touhy ostatním. Když mluvíme a chceme v tom s nimi pokračovat, potřebujeme jejich expresivně-responsivní naslouchání¹¹, jinak bychom museli znova vystopovat naše kroky a snažit se je vyjádřit jinými slovy.

Naše propojené spontánní činnosti, a vztahové příležitosti, které přispívají k našemu sebeurčení jako svobodných jedinců¹²

Goffman (1967) pojednává o spontánně vznikajících "povinnostech angažovaného jednání¹³" a dalších zodpovědnostech, kterým čelíme ve snaze dostat spontánní účasti. Zmiňuje se také o některých "prohřešcích angažovaného jednání", kterých se můžeme dopustit tím, že se do akcí pouštíme příliš svéhlavě. Jak poznamenává: "Konverzace má svůj vlastní život a klade nároky na sebe samu" (str. 113). Tak skoro všechny naše „prohřešky přílišné účasti“ vyvěrají z úmyslného jednání, které po sobě vyžadujeme, spíše než z toho spontánního, které se objevuje podle toho, jak to vyžadují konkrétní konverzační momenty. V další části toho článku se více zaměřím na tyto čistě etické otázky. Ale ještě předtím bych zde chtěl diskutovat *existenciální* charakter konverzačních realit, které jsou vytvářené mezi námi v našich společných, spontánních příspěvcích. A také se zaměřím na to, jak na nich závisí náš vnitřní pocit bezpečí, stejně jako to, co se děje s naší sbejistotou¹⁴, když jsou tyto reality nestabilní.

Goffman (1967) popisuje tento existenciální rozměr naší účasti takto: "Sociální setkání se hodně liší podle toho, jakou váhu jim jejich účastníci přisuzují, ale ...všechny takové setkání představují příležitosti, kdy se jedinec může spontánně podílet na řízení a odvozovat tak od toho pevný smysl pro realitu. A tento druh pocitu není triviální, bez ohledu na obal, v němž se nachází. Když se objeví nějaký incident, při kterém je ohrožena tato spontánní účast, je ohrožena i samotná realita. Kdyby se toto narušení nezarazilo, kdyby *intra*-aktéři nezískali zpět svou náležitou účast, iluze reality by se rozpadla; malý sociální systém, který se utváří s každým setkáním, by se rozložil, a účastníci by se cítili bezcílně, nereálně, anomicky" (str.135).

Tehdy *užíváme-li slova*, abychom se vyjádřili ostatním, jsme na druhých závislí. Bez toho, co bychom mohli nazvat jejich „předpokládanou připraveností odpovědět¹⁵“, se můžeme cítit celkem bezzubí vyjádřit jim o nás (o našem self) ve slovech něco opravdového a jedinečného. Bez ohledu, co o sobě říkáme, dokážeme pocítit, kdy nejsou schopni rozpoznat v jemné dynamice našich odkrývajících se sdělení rozměr naší jinakosti, naše *projevy*¹⁶ nás samých. Bakhtin (1981) se k tomu vyjadřuje takto:

„Každá průpověď je nasměrována k *odpovědi* a nemůže uniknout zásadnímu vlivu předpokládané odpovědi¹⁷. Formulace slov v živé konverzaci je přímo a skoro až očividně nasměrována k budoucí reakci; provokuje odpověď, předpokládá ji a strukturuje se v jejím

---

¹¹ Expressive-responsive listening

¹² Our conjoint spontaneous involvements, and the relational opportunities They afford for our self-determination as free agents

¹³ Involvement – překládám někdy jako ‚účast‘, jindy jako ‚angažovanost‘ nebo ‚angažované jednání‘

¹⁴ Self-assurance

¹⁵ Anticipated answerability

¹⁶ expressions

¹⁷ Answering word

směru. Krom atmosféry již řečeného, formulace slov je také ve stejnou chvíli utvářena tím, co ještě řečeno nebylo, ale co je vyžadováno a v důsledku předpokládáno v odpovědi“(s.280).

Proto celá řeč musí být ve svých ‚obrysech‘, abych tak řekl, jedinečně responsivní na podmínky, ve kterých se odehrává – to jsou charakteristiky mluvčího, adresáta (posluchače), okolní situace, a tak dále – pokud chce vyjadřovat jedinečné okolnosti svého vzniku. Proto nemůžeme, pokud nechceme vyjadřovat pouhé formulkovité opakování faktu, vydávat oficiální příkaz, nebo vyjadřovat nějaké jiné konvenční sdělení, jednoduše vyjádřit sekvenci předpřipravených slov. Ještě abychom znovu zdůraznili jasný paradox, který jsem už naznačil výše – nemůžeme dopředu přesně vědět, jaké slova použijeme, abychom dosáhli našich tužeb. To ‚něco‘, po čem toužíme, ten nedostatek‘, který se snažíme odstranit, nám nemůže být známý ve svých praktičnostech¹⁸, tj. ve *svém* charakteru, v *turčítých konkrétních* podmínkách. My musíme – za pomoci ostatních kolem nás – hledat abychom objevili, krok-za-krokem to, co uspokojí impuls k jednání, který cítíme. Odtud plyne Wittgensteinova (1953) poznámka:“ Nech slova v jejich praktickém užití, aby tě učila svému významu. (Podobné vyjádření existuje i v matematice: Nech *důkaz*, aby tě naučil, *co bylo* dokazováno.) „ (s. 220)

Pro proces našeho zkoumání to tak paradoxně může zase znít, že jsme na hony vzdálení procesu, ve kterém lze dojít nějakého ‚řešení problému‘ – proces od spoda-nahoru, ve kterém se snažíme přijít na nějakou neznámou veličinu, objevením jejích vztahů, jejího ‚místa‘, uvnitř systému veličin již nám známých.

„Problém“, že máme druhé, kteří nám rozumí, je do jisté míry *neurčitý*. Co začíná s jejich spontánní reakcí na naše jednání nebo sdělení, následně pokračuje otevřeným procesem od shora-dolů, uvnitř kterého mezi námi kreativně rozvíjíme celkovou sdílenou formu života, krok-za-krokem, ve vzájemně vyjednávané transakci. A jenom konečné dosažení vzájemného porozumění nám dovolí retrospektivně identifikovat, jaké konkrétní kroky se udály – mezi mnoha neadekvátními kroky – které byli vzhledem k cíli adekvátní. Část „hry“, kterou jsme hráli každým našim konkrétním krokem, naše elementární činy, tak mohou být porozuměny pouze v kontextu probíhající celkové aktivity. Vskutku, do té míry, do jaké se naše interakce moment-od-momentu odkrývá v sekvenci jedinečných výměn, má každý z účastníků jedinečný směr a smysl - a naše elementární jednání tedy jednoduše nemohou být ‚odříznuty‘ od celkové aktivity, ve které jsou zasazeny, pokud má být jejich jedinečný, momentální, směr a smysl zachován. A to je pointa, jak uvidíme, zásadního významu.

Povinnosti angažovaného jednání: práva a povinnosti *intra*-aktérů

Eticky, pak, pokud máme spolu s našimi společníky snadno a rychle komunikovat, musíme se všichni spoléhat jeden na druhého, abychom udrželi pocit kolektivního-my, sdílené reality, která je mezi námi a kolem nás, a která je *naší* realitou. Neboť je to jenom v rámci naší důvěrně sdílené skutečnosti, kde můžeme vyjádřit jeden druhému, kdo jsme; povahu našich jedinečných ‚vnitřních životů‘. Ale když půjdu ještě dál, jenom v našich bohatě tvarovaných realitách se můžeme vnímat jako *svobodní aktéři*¹⁹ v *našich intra-akcích*, a ne jako ti, kterým je diktováno ostatními, co mají říkat a dělat. Neboť, je to jenom v *těch mezerách*²⁰, mezi naší a druhou reakcí, kdy máme možnost jednat

---

¹⁸ practicalities

¹⁹ Free agents

²⁰ (*paузách v konverzaci*)

kompletně v rámci našich vlastních úsudků a schopností, přizpůsobit naše prováděné akce, aby seděli našemu *smyslu*, *našich* podmínek.

Abychom ocenili důležitost takové schopnosti, představme si, jaké by to bylo, kdyby i v těch malých mezerách mezi výroky (například skrze sluchátko) se nám neustále snažil hlas druhého člověka sdělit, co máme dále říkat? Zaprvé bychom se cítili dezorientováni a zmateni tím, že se nás snaží někdo přimět mluvit způsoby, které se nevztahují k tomu, jak sami vnímáme, co by bylo v každém momentě nejlepší říct, v kontextu našich podmínek. Nevěděli bychom, jak nafrázovat nebo intonovat *jeho* sdělení. Jak je napasovat do našich podmínek²¹? A za druhé, naši konverzační partneři, kdyby to zjistili, se cítili by se pobouřeni našim podvodem, že byli vedeni k tomu odpovědět na „naši řeč“, která byla ve skutečnosti řečí někoho jiného.

Bylo by těžší říct, čím rozrušení by bylo větší. Ale jedno je jasné, takové okolnosti, by vyvolalo mnoho negativních emocí a zmatku. V žití našich životů, které jsou neustále vystavené nepředvídatelným událostem našeho okolí, stojí v samém srdci snaha mít právo na to jednat způsobem, který vychází z našeho vlastního smyslu pro to, co je pro nás, jako pro jedinečné bytosti, důležité. Dokud je nám dovoleno nabídnout náš *vlastní smysl* našich vyjádření, a můžeme věřit těm okol nás, že „přijmou“ naše nabídky, nemůžeme takříkajíc „žít v našich vlastních životech“.

Neboť jestliže nemáme možnost určovat naše významy v konkrétní situaci, nemůžeme ani cítit úplnou volnost sebevyjádření. Z etického hlediska musíme ostatním dovolit, aby mohli být „specificky vágní²²“, to znamená, aby mohli být jen částečně srozumitelní v tom, co říkají. Měli bychom jim také dovolit chovat očekávání, že to budeme i my nebo jakékoliv další příležitosti dané situace, kdo jim pomůže ujasňovat si další významy. A zopakuj, že bez tohoto očekávání, bez této víry „se budou účastníci dané situace cítit bezcílně, nereálně, anomicky“ (Goffman, 1967, str.135).

V našem současném kulturním klimatu, ve kterém je většina našich vztahů k druhým lidem kolem nás technické nebo funkční povahy, není těžké pociťovat ponížení, zploštění nebo neucitlivé chování (Sennet, 2003; Shotter, 2004). Ale někdy, a to i v našich setkáních s cizinci, se můžeme cítit, že jsme rozpoznáni a v průběhu vzájemných intra-akcí zažívat speciální pocity „vnitřního dotknutí“²³, responsivní-vztahovosti. Ale když se tento pocit zhroutí, pak je docela běžné že se cítíme neslyšeni, neschopni se vyjádřit. Není s námi něco špatně?

Příslušnou událost vylíčili Andersonová a Goolishian (1993). Jedná se o terapeutické setkání mezi Harry Goolishianem (rodinným terapeutem) a třicetiletým mužem, Billem. Ten byl označen za takzvaného „chronicky se vracejícího pacienta, u kterého selhává léčba“²⁴ a několikrát hospitalizován jako údajný paranoidní schizofrenik. Goolishian se ho zeptal: „Co mohli, jestli něco takového je, udělat Vaši předchozí terapeuti jinak, co by pro Vás bylo užitečnější?“ Bill okamžitě odpověděl: „To je zajímavá a složitá otázka. Pokud by člověk jako Vy našel způsob, jak se mnou mluvit, když jsem se poprvé zbláznil ... ve všech těch chvílích, kdy jsem si o sobě myslel, že jsem velká vojenská postava ... věděl jsem, že ten klam byl způsob, kterým jsem se snažil sám sobě říkat, že mohu překonat svou paniku a strach ... spíš než aby se mnou moji doktoři mluvili o tomhle, ptali se mě tomu, čemu říkám

---

²¹ circumstances

²² Specifically vague

²³ In-touchness

²⁴ Revolving door treatment failure

podmínečné otázky²⁵" (s. 25) - to, co Bill nazýval "podmínečné otázky" byli, samozřejmě diagnostické otázky, otázky, které měly ten intra-aktivní efekt, že se Bill *cítil* jako objekt pod něčím dohledem. Zatímco, Harry Goolishian byl *tam, přítomný*, v osobním vztahu s *ním*, spíše než že by *stál nad ním a naproti němu* a pozoroval ho z dálky.

Jinými slovy, reakce Harryho Goolishiana byla uznáním Billova projevu jako osoby s určitou hodnotou, která si zaslouží být slyšena a brána vážně. Je zřejmé, že Bill okamžitě rozpoznal, že se děje něco zvláštního, co se neobjevilo v předchozích psychiatrických rozhovorech, které do té doby podstoupil. Ale co to bylo, co umožnilo Billovi říct tak rychle, že jeho vztah s Harrym Goolishianem je tak odlišný od předchozích vztahů s psychiatry a psychoterapeuty? Jak se to stalo, že se Bill cítil schopný mluvit upřímně a srozumitelně téměř ihned poté, co začal mluvit s Harrym Goolishianem? Bill říkal: "Kdybyste s tím mým ‚já‘, které vědělo, jak vyděšený jsem byl [jak se mnou mluvíte teď]. Pokud byste byl schopen pochopit, jaký blázen jsem musel být, abych byl silný natolik ubránit se tomu děsivému strachu ... pak *bychom* mohli zvládnout toho bláznivého generála" (str.25, můj důraz a doplňky). Místo toho, aby Goolishian umístil Billa do pozice ‚testovného‘, který má ‚projít‘ testem otázek, umístil sám sebe do pozice ‚žáka‘ a chtěl po Billovi, ať ho učí. Najednou má mnoho, co říct i ten, který sice není expert na normálně vyžadované chování, ale je expert na své vlastní problémy, jak se vyrovnat se životem.

Všichni okamžitě vycítíme (včetně Billa) – když někdo, například na večírku, přestane být ‚s námi‘, a kouká přes naše rameno na někoho jiného, s kým chce mluvit – rozplynutí spontánní živé souhry a vzájemné responsivity. A stejně tak jsme schopni vycítit, v různých stupních, její přítomnost.

Opravdu, někdy se nám může zdát až nevhodně přehnaná. Tak například užívání pauz, různých ‚pohledů‘ a ‚úsměvů‘ bankovním úředníkem nebo úřednicí, může znamenat jediné to, že používají aktuální finanční transakci mezi námi jako prostředek k určitému druhu ‚flirtování‘. A opravdu, tato souhra je do určité míry ve skutečnosti *nutným pozadím* všech našich intra-akcí, pokud si v nich chceme vůbec být sobě navzájem srozumitelní.

Jak tyto příklady znázorňují, máme tendenci nepřikládat těmto odstínům a jemnostem našich konverzačních intra-akcí velký význam. Místo toho se často soustředíme – jako ti dotazníkoví delegáti a zřejmě i Billovi ostatní terapeuti – pouze na informační, funkční, nebo logický *obsah* našich sdělení, zatímco jejich *vztahový styl* zůstává nepovšimnut v pozadí.

Ale jak Goffman (1967) objasňuje, ačkoli mohou mít tyto (jemnosti) velmi malou důležitost v našich současných *výkonně-úmyslných*²⁶ jednáních, jsou v naší kultuře zakotveny a čas od času se vypráví příběhy událostí, které upozorňují na jejich význam. "Žádná kultura doopravdy neexistuje bez vzorových příběhů ilustrujících důstojnost a váhu těchto letmých skutečností; všude najdeme příběh o Drakeovi, který nejdříve galantně dokončí nějakou hru, než vyjde válčit s nějakou Armádou²⁷, nebo o nějakém psanci, který je podmanivě zdvořilý k těm, které okrádá, nebo k těm, kteří ho za to věší" (str.118).

---

²⁵ Conditional question

²⁶ efficiency-conscious

²⁷ Zde si nejsem jistý českým ekvivalentem: „*Drake, who gallantly finishes some kind of game before going out to battle some kind of Armada.....*“

Ačkoli takových ukázkových situací můžeme zažívat ve skutečném životě málo a jsou možná od sebe dost vzdáleny, jsem si jistý, že si všichni pamatujeme situace, kdy jsme zůstali v konverzaci až do ,chvilky vhodné k jejímu opuštění', i když jsme ji potřebovali nebo chtěli opustit už dříve. Těmito situacemi "potvrzujeme morální pravidla, které transformují společensky zodpovědné lidi na lidi, kteří jsou zodpovědní také intra-aktivně" (str.118).

Závěr: síla povšimnutí (a pozorování ,povšimnutí' ve slovech)

Abych ukončil tuto přednášku, dovoluji mi zdůraznit dvě věci, zopakováním Goffmanových slov (1967). Zaprvé, pokud jde o jeden ze základních aspektů sociální kontroly v konverzaci... "argumentoval Adam Smith ve své *Teorii mravních pocitů*²⁸, že jednotlivec musí formulovat své vlastní obavy, pocity a zájmy takovým způsobem, aby byly maximálně využitelné ostatními jako zdroj vhodného zapojení se; a tato hlavní povinnost jednotlivce *jakožto* intra-aktanta je vyvažována právem očekávat, že ostatní přítomní vyvinou k jeho dispozici nějaké úsilí o vyvolání svých sympatií.

Tyto dvě tendence, že mluvčí se snaží upravit své výrazy a posluchači naopak navýšit svůj zájem, každý ve světle kapacit a poptávky toho druhého, tvoří most, který mezi sebou lidé staví; a to jim dovoluji potkat se na moment v řeči, ve spojení vzájemně udržované angažovanosti. Je to právě tato jiskra, méně zřejmých druhů lásky, která rozsvěcuje svět" (str. 116). Jinými slovy, bez ohledu na to, k jakým pocitům se klaním při svém jednání s druhými, *prvotní scéna* na základě které nás ostatní z venčí soudí, se nachází, *tam*, v okamžiku našich intra-akcí s těmito druhými.

Jestli tedy tento příspěvek – jak je možné ocenit druhého jakou jinou lidskou bytostí, která má život sama o sobě, nezávislý na tom našem, ale ve vztahu k nám – je správný, pak máme šanci porozumět tomu, jak více demokraticky řídit naše každodenní prakticko-sociální záležitosti. Neboť jak se ukázalo výše, nikoliv souladu s ,diktátem' ostatních, ale jen v rámci komplexní bohatosti našich intra-aktivních zapojení je možné mít pocit opravdu svobodného aktéra.

Ale abychom trochu rozčísli složitosti toho, co se podílí na našem právu a schopnosti k takovému jednání. Není snadný úkol, jednat ve vhodných chvílích zcela v rámci našich vlastních soudů a dovedností, přizpůsobovat naše akce za chodu, aby pasovaly *našim* významům a *našim* okolnostem.

A Jedná se o potenciální úkol, jakmile si uvědomíme, že toto jednání je zakořeněno ve vzájemném respektu a vzájemné povinnosti - nikoliv v domnělých ,objektivních' tvrzeních odborníků, kteří zapomněli, jak byli ve skutečnosti svými učiteli trénováni (v procesu zakořeněném ve vzájemném respektu a vzájemné povinnosti) rozlišit *realitu* od *iluze*.

Naše chápání toho, co *realita je*, a co to znamená *být* objektivní, jsou důsledkem a nikoliv příčinou našich závazků k druhým a jejich respektu. Opravdu, to s čím nás Goffman (1967) konfrontuje, není jen rozdíl mezi intra-akčním řádem a jinými druhy sociálního řádu, ale něco tak zásadního, že bez toho, nemůžeme být sami sebou. A tak vděčíme dialogické responsivnosti *těch druhých* směrem k nám, za samotnou možnost mít *svůj vlastní život*

---

²⁸ Theory of Moral Sentiments

Reference:

- Anderson, H. and Goolishian, H. (1993) The client is the expert: a not-knowing approach to therapy. In K.J. Gergen and S. McNamee (Eds.) *Therapy as Social Construction*. London: Sage.
- Bakhtin, M.M. (1981) *The Dialogical Imagination*. Edited by M. Holquist, trans. by C. Emerson and M. Holquist. Austin, Tx: University of Texas Press.
- Bakhtin, M.M. (1984) *Problems of Dostoevsky's Poetics*. Edited and trans. by Caryl Emerson. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bakhtin, M.M. (1986) *Speech Genres and Other Late Essays*. Trans. by Vern W. McGee. Austin, Tx: University of Texas Press.
- Descartes, R. (1968) *Discourse on Method and Other Writings*. Trans. with introduction by F.E. Sutcliffe. Harmondsworth: Penguin Books. -8- .
- Garfinkel, H. (1967) *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Goffman, E. (1959) *The presentation of self. The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday.
- Goffman, E. (1967) *Interaction Ritual*. Harmondsworth: Penguin.
- Lewes, G. H. (1875) *Problems of Life and Mind (First Series), 2*, London: Trübner.
- Merleau-Ponty, M. (1962) *Phenomenology of Perception* (trans. C. Smith). London: Routledge and Kegan Paul.
- Merleau-Ponty, M. (1968) *The Visible and the Invisible*. Evanston, Il: Northwestern University Press.
- Sennett, R. (2003) *Respect in a World of Inequality*. New York: W.W. Norton.
- Shotter, J. (1974) *What is it to be human?*. N. Armistead (Ed.) *Reconstructing Social Psychology*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Shotter, J. (1975) *Images of Man in Psychological Research*. London: Methuen.
- Shotter, J. (1984) *Social Accountability and Selfhood*. Oxford: Blackwell.
- Shotter, J. (2003) *Real presences: meaning as living movement in a participatory world*. *Theory & Psychology*, 13(4). pp.435-468.
- Shotter, J. (2004) *The manufacture of personhood, and the institutionalization of mutual humiliation*. *Concepts and Transformations*, 9(1), pp.1-38.
- Wittgenstein, L. (1953) *Philosophical Investigations*. Oxford: Blackwell.
- Wittgenstein, L. (1969) *On Certainty*. Oxford: Blackwell.
- Wittgenstein, L. (1980) *Culture and Value*, introduction by G. Von Wright, and translated by P. Winch. Oxford: Blackwell.

Wittgenstein, L. (1981) *Zettel*, (2nd. Ed.), G.E.M. Anscombe and G.H.V. Wright (Eds.). Oxford: Blackwell.